

HERODOT SOM HISTORIENS FADER *

Mogens Herman Hansen

1. Bog eller foredrag?

Cicero kalder Herodot for historiens fader. Det er smukt, men er det også sandt? Hvad med *Iliaden* og *Odysséen*? Er dét ikke historiefortælling, der er århundreder ældre end Herodot? Det mente man ikke i oldtiden, og det mener historikerne heller ikke i dag. Hvorfor egentlig ikke? Det er der flere grunde til. Og her vil jeg hæfte mig ved en af dem.

Iliaden og *Odysséen* blev reciteret længe før grækerne fik skrift, og digtene blev først nedskrevet langt senere. De folk, der huskede Homer, var professionelle sangere, på græsk kaldt *oidoi*, eller rapsoder, og de var forskellige fra de folk, der skulle huske på samfundets love og ritualer. De blev kaldt *mnamones*, 'huskere', eller *hieromnamones*, 'hellighuskere'. Og der er intet, der tyder på, at de havde til opgave at huske andre historiske traditioner end dem, der havde et helt praktisk sigte i samtidens samfund.

Tværtimod: erfaringen viser, at egentlig historieskrivning forudsætter skriftlighed. Det er rigtigt, at folkeslag, der ikke kender til skrift, må huske fortiden. Og i sådanne samfund er det ofte bestemte mennesker, der oplæres og forpligtes til at huske, ikke blot love og ritualer, men også slægtstavler og anden viden, som er vigtig for samfundet. Noget af denne viden er naturligvis historisk, f.eks. dén mundtlige tradition der knytter sig til herskerslægten, dens bedrifter og dens privilegier. Men alle antropologiske og historiske undersøgelser viser, at egentlig viden om historien for historiens egen skyld kun findes i samfund med skrift. Alt, hvad der huskes i samfund uden skrift, bliver husket, fordi det har en umiddelbar praktisk betydning for samfundets funktion.

Derfor står Homer i en helt anden tradition end Herodot. Herodot står egentlig slet ikke i nogen tradition. Han skaber den. Og en af forudsætningerne for denne bedrift er skriftlighed. Da Herodot forfattede sit historieværk i perioden ca. 450-430 f.Kr. var skriftlighed blevet så udbredt i den græske verden, at hans værk blev formidlet på to forskellige måder, dels som bog, og dels som foredrag han har holdt rundt om i de græske bystater.

Det allerførste vi noterer, er at den tekst vi har for os, må være beregnet til *læsning*, og ikke til foredrag. Det afsløres straks af en lille detalje: Herodot ville næppe begynde et foredrag med at henvise til sig selv i tredje person. Hvis han stod på en talerstol eller sad i en kreds af tilhørere, ville han nok være begyndt i første-anden person, à la Homer: "Muse, fortæl mig om manden".

Vi skal dog ikke forvente, at Herodot, i homerisk ånd, har begyndt sine foredrag med at påkalde historiens muse Klio. Den traditionelle opdeling af Herodots værk i ni bøger benævnt efter muserne er en hellenistisk opfindelse, der ville have forbløffet Herodot meget.

Jamen, har Herodot overhovedet sit værk i forelæsningsform? Ja, det ved vi fra den antikke biografiske tradition om Herodot. Og, endnu bedre: det

* Dette bidrag har været holdt som foredrag for de studerende i suppleringskurserne i græsk og latin ved Københavns Universitet, og den mundtlige form er i det store og hele fastholdt (*red.*).

fremgår af Thukydids indledning til hans historieværk. Her skriver Thukydids med en indirekte snert til Herodot: "Det, jeg har forfattet, er et værk for evigheden, snarere end en konkurrenceforelæsning tilpasset efter lejligheden" (Thuk. 1.22.4).

Allerede på Thukydids tid, altså kun én generation efter Herodot, er læsning altså blevet den dominerende kommunikationsform. Herodot står 30 år tidligere med et ben i hver lejr. Før Herodot har historie været fortælling ligeså vel som litteratur.

Vi står altså her med et af de ældste værker i verdenslitteraturen, der nok er blevet fremført, men også er blevet til som bog, og ikke blot forfattet med henblik på recitation eller opførelse.

2. Poesi eller prosa?

Den næste iagttagelse vi gør, er at værket er skrevet på *prosa*. "Nå ja, naturligvis, hvad ellers?" kunne man sige. Vi ville jo ikke forvente at finde en disputats om Anden Verdenskrig skrevet på vers.

Nej, men for Herodots samtidige har det været lidt af et chock. "Ved Zeus! Det er prosa", kunne en samtidig læser eller lytter have udbrudt. For på Herodots tid var historisk prosa en helt ny genre, og selve prosaen som litterær form var ikke særlig gammel.

Som i mange andre kulturer gælder det også for den græske at poesi kommer før prosa. Tænk blot på Island, hvor eddakvad er ældre end saga. Ligeså i den græske verden: Homer, Hesiod og lyrikerne ligger langt før den ældste prosa, som opstår ca. 550 f.kr.

Som I nok ved, falder al oldgræsk prosalitteratur i tre genrer: *Filosofi* (f.eks. Platon og Aristoteles); *historie* (f.eks. Herodot og Thukydids); og *retorik* (f.eks. Lysias og Demosthenes). Den filosofiske prosa fødtes ca. 550 f.Kr. med Anaximanders afhandling om jordens og livets oprindelse: Jorden er en cylinder omgivet af verdenshavet, sagde Anaximander på jævn prosa, og mennesket har udviklet sig fra livsformer i vand. I de næste hundrede år brugtes prosa fortrinsvis til afhandlinger om universets oprindelse og natur, altså kosmogoni og kosmologi.

Omkring 500 f.Kr. begyndte historieskrivning, men de ældste historieskrivere var fortrinsvis mythografer eller geografer. Og deres værker er opbygget enten som genealogier tilbage til Herakles, eller som geografisk-etnografiske beskrivelser af lande og folk.

Omkring 450 f.Kr. opstod den tredje prosagenre, retorikken, med Teisias og Korax i Syrakus. Man har selvfølgelig holdt taler på folkeforsamlinger og ved domstole før 450 f.Kr., men retorikken som litterær genre er ikke ældre end midten af 5. århundrede. Det er netop på den tid Herodot begyndte at arbejde på sit store historieværk, som altså er det første af sin art. Vi ved godt, at umådelig megen klassisk litteratur er gået tabt i historiens papirmølle, der har malet trofast lige frem til Gutenberg. I Herodots tilfælde står vi imidlertid ikke blot med det ældste *bevarede* historieværk i græsk litteratur, men med det ældste *forfattede* historieværk overhovedet. Cicero har ret, når han kalder Herodot for historiens fader. Der var forløbere, som nu er tabt. Men så vidt vi kan se af bevarede fragmenter er tabet i dette tilfælde til at bære. Og rigtig historieskrivning var det næppe. Fremkomsten af Herodots historie ca. 450 f.Kr. er nærmest ligeså pludselig og forunderlig som Athenes fødsel af Zeus' pande.

Nu kunne man spørge, "Hvad er egentlig forskellen på poesi og prosa? Og var der overhovedet sådan en forskel på Herodots tid? Er det ikke en moderne distinktion, vi tolker baglæns?" Tværtimod, vil jeg svare. I dag er det umuligt klart at skille poesi fra prosa, men i oldtiden var distinktionen knivskarp og entydig.

Hvis jeg idag skulle opstille en definition af poesi, ville jeg bryde hulkende sammen på fem minutter. For fyrre år siden, da jeg gik i gymnasiet, havde jeg en skudsikker definition: "Poesi, det er det, der ikke går helt ud til højre på siden". Men, som I ved, er den definition blevet skudt i sæk sidenhen.

I oldtiden var der et klart skel. Poesi var på vers, det var prosa ikke. Men hvad er så vers, når man ikke har rim? Det er repetitionsrytmer. Jamen, er der da ikke noget, der hedder prosarytme? Hvad med indledningen til Jyske Lov: "Med lov skal man land bygge". Joo, det er nok rytme, men ikke *repetitionsrytme*.

Et heksameter er opbygget af seks ens daktyler, med trokæen som variationsform. Efter sådant et heksameter følger et nyt heksameter. Og i *Iliaden* og *Odysséen* er der 30.000 sådanne vers, alle sammen ens. Det kan man da kalde repetitionsrytme! I antik litteratur er prosarytme aldrig repetitionsrytmer, som i poesien, og man havde således et knivskarpt skel mellem de to hovedgenrer. Men det var et rent *formelt* skel. Indholdsmæssigt er der et vist overlap, især i prosaens ældste tid. Vi har metafysik på vers: f.eks. Empedokles, og vi har en kronologisk afhandling på vers fra 2. årh. f.Kr. Aristoteles understreger også i sin poetik, at den essentielle forskel mellem digtning og historie ikke er, at digte er på vers, mens historie er på prosa, men at historien handler om hvad der *faktisk* skete, digtning om, hvad der *kunne* være sket.

Det er rigtigt, at der er overlap. Men immerhen, efter en lidt famlende start, skabtes der i græsk litteratur et sammenfald mellem genre og indhold: filosofi, historie og retorik var de tre store prosagenrer over for epos, lyrik og drama som de tre store poesigenrer.

Desuden blev næsten al poesi enten sunget eller fremført med musikledsagelse. Der var ingen musikledsagelse til fremførelser af Herodots historie eller Aristoteles' forelæsninger. Og i Aristoteles' skole var der ingen af eleverne der læste mesterens værker med walkman i ørene.

3. Er Herodots *Historie* historie?

Herodot beskriver sit værk som en *apodexis histories*: ἀπόδεξις kommer af verbet ἀποδείκνυμι, der betyder 'påvise', 'fremvise'. Værket er altså en *fremvisning*, eller en *frelæggelse*, eller en *forelæggelse*, som det jo er kommet til at hedde i bogverdenen. Men af hvad? Af Herodots ἱστορίη. Det skulle jo være let at oversætte: af hans *historie*. Problemet er bare, at ἱστορίη eller ἱστορία, som det hedder på attisk, slet ikke betyder historie, i hvert fald ikke på Herodots tid. Substantivet ἱστορία kommer af verbet ἱστορέω der betyder 'udforsker' eller 'udspørger'. *Historia* betyder 'forskning'.

Jamen, er der da så langt mellem Herodots *historie* og vor historie? Historie er jo også forskning. Rigtigt, men hvad er det, man forsker i? Det er først og fremmest arkivalier og tidligere historiske studier. "De higer og søger i gamle bøger", som Oehlschlaeger så rammende har udtrykt det.

Det var Herodot afskåret fra, af den simple grund at der i Hellas slet ikke

var nogen bøger, han kunne forske i, eller nogen arkiver han kunne besøge. Og hvis han på sine rejser stødte på historiske arkivalier, f.eks. i Ægypten eller i Babylon, så kunne han ikke læse dem. For Herodot var der kun én måde at skaffe sig viden på: han måtte spørge sig frem. Og det gennemsyrrer hele hans værk. Hver eneste gang han angiver sine kilder, siger han ikke, "Der står hos den og den, at ...". Nej, han siger "den og den fortæller, at ...". Vi er i en periode, hvor traditionen er mundtlig og betinget af hukommelse. Derfor er det utroligt rammende og rigtigt, når Herodot kalder sit værk for en *fremlæggelse* af hans *udspørgen*. For det er lige præcist det, han har gjort. Vi skal tilbage til *ιστορία's* grundbetydning, og skrælle alle sekundære betydninger af.

Men Herodots sprogbrug blev normgivende. Fordi hans udspørgen handlede om fortidens begivenheder, fik *historia* efterhånden specialbetydningen: 'udforskning af *fortiden*', altså historie i vor forstand, og den, der bedrev en sådan forskning kaldtes nu en *historikos*, altså en historiker. *Historia* = historie og *historikos* = historiker i den moderne betydning af ordene er første gang attesteret hos Aristoteles i hans *Poetik*, hvor han modstiller historikere og digtere og fokuserer på, at historikeren skildrer, hvad der *er* foregået, digteren hvad der *kunne* være foregået, og at poesien er generaliserende, hvorimod historien er individualiserende. (Arist. *Poet.* 1451a36-b7). Det ældste historieværk, der beviseligt bærer titlen *historiai* i betydningen 'historie' er Fylarchos fra Athens' værk om Hellas' historie fra 272 til 221 f.Kr. (FGrHist 81).

Når faget Historie i dag hedder 'historie', skyldes det altså ordet *ιστορίη* i første linie af Herodots store værk, men kun via den omfortolkning, som Herodots ord blev udsat for i senklassisk og hellenistisk tid.

Og der er også en anden forskel i sprogbrug og begrebsdannelse, som vi ikke bør overse: Vi bruger i dag ordet 'historie' i *to* betydninger, dels om udforskning af fortiden, og dels om *selve* fortiden. Det græske begreb *historia* omfattede kun udforskningen af fortiden. Termen *ιστορία's* grundbetydning, 'forskning', var for stærk til at man ville udvide den til det, der var genstand for forskningen, nemlig fortidens begivenheder. Om dem brugtes hyppigst det substantiverede participium *τὰ γινόμενα*, og det er netop hvad Herodot gør i anden linie af sit forord. Igen er det Herodot, der har sat dagsordenen for senere græsk historieopfattelse, og her igen på en måde, der i sine nuancer adskiller den oldgræske fra den moderne historieopfattelse.

Altså: Historieforskning bliver *historia*, den bedrives af en *historikos*, der ikke er digter (*poietes*), men prosaskribent (*logografos*) og hans emne er fortidens tildragelser (*ta genomena*).

4. Herodot som historiker

Efter at have præsenteret sig selv og sit værk i linie ét går Herodot videre til i de næste linier at beskrive sit emne og sit formål med at skrive værket: Han vil sikre at viden om vigtige begivenheder ikke går tabt for eftertiden, og i sin skildring af disse begivenheder, nemlig Perserkrigene, vil han diskutere årsagerne til denne krig. Hans værk har altså to komponenter: fortælling og analyse. Herved ligner han på sin vis den moderne historiker. Min bog om det athenske demokrati, for eksempel, er også en blanding af fortælling og analyse. Dels skildrer jeg alle de demokratiske institutioner og den demokratiske ideologi, dels søger jeg at forklare og begrunde, hvorfor institutionerne er indrettet som de

er, og hvordan de hænger sammen med den demokratiske ideologi.

Der er imidlertid en vigtig forskel. Jeg vil aldrig påstå, at mit formål med at skrive er, "for at viden om det athenske demokrati ikke skal gå tabt". Hvad jeg forfatter er jo ikke et kildeskrift, men en ræsonnerende monografi, som behandler et emne, på baggrund af et kildemateriale, der tages for givet som det materiale, hvorover den historiske skildring bygges. Den moderne historiker er aldrig kilde, men kun analytiker. Og netop herved adskiller han sig fra den oldgræske historiker.

Den oldgræske historiker kan godt være analytiker, men han er først og fremmest kilde. Og han ved det. Herodot har jo ret. Havde han ikke nedskrevet Perserkrigenes historie, ville vi næsten intet vide om disse vigtige begivenheder i verdenshistorien. Og hvis Thukydids ikke havde skrevet Den Peloponnesiske Krigs historie, ville athenernes og spartanernes 27 år lange duel være nærmest ukendt. Og hvis Xenophon ikke havde skrevet sin *Anabasis*, havde vi næppe anet at 10,000 mand græske lejetropper i 401 nåede midt ind i Asien, og derefter møjsommeligt måtte kæmpe sig hjem igen, efter at deres arbejdsgiver, prins Kyros, var faldet i slaget ved Kunaxa. Vi kan jo efterprøve rigtigheden af min påstand ved bare at gå et par hundrede år tilbage fra Herodot, til tiden før der var nogen, der gjorde som han. Hvad ved vi om, f.eks., Spartas erobring af Messenien i 7. årh. f. Kr.? Så godt som intet!

I modsætning til den moderne historiker er Herodot altså en kilde, og det er ikke bare noget vi kan se i langt perspektiv. Det står udtrykkeligt i Herodots forord. Ligesåvel som i Thukydid, og i flere andre programatiske erklæringer fra græsk historiografi. Den antikke historiograf er sig bevidst, at han er både kilde og analytiker, og han adskiller sig i denne henseende principielt fra den moderne historiker.

Men man kan jo kun være kilde til noget man har på tæt hold. Begivenheder, der ligger langt tilbage, vil være glemt, hvis ikke de er beskrevet af en anden historiker, og i så fald er det ham, der er kilden. Herodots, Thukydid og Xenophons bevidsthed om, at de er kilder, at de bevarer vigtige tildragelser for eftertidens erindring, hænger sammen med, at de fortrinsvis er, hvad vi kalder samtidshistorikere. Historiskrivningen er altså født som samtidshistorie, ikke som I måske ville vente som fortidshistorie.

Jamen, er det nu også rigtigt, at Herodot skrev samtidshistorie? Det passer på Thukydid. Han var jo voksen ved Den Peloponnesiske Krigs begyndelse og levede til efter dens afslutning. Men Herodot begyndte jo først at skrive om Perserkrigenes historie sådan 30 år efter slaget ved Salamis.

Indrømmet, men det er også nok til at hans kildesituation i al væsentlighed ligner Thukydid. Thukydid oplevede jo kun enkelte begivenheder selv. Han har muligvis hørt Perikles holde sin berømte gravtale i Athen i 430 f.Kr. Men for de allerfleste af de begivenheder, han skildrer, bygger han på beretninger fra dem, der var med, altså øjenvidneskildringer.

Det samme gjorde Herodot. Han havde vel ikke selv oplevet nogen af begivenhederne, men han kunne uden stort besvær finde hundreder af grækerere, der havde kæmpet med ved Artemision, Salamis og Plataeæ. Alle 300 spartiater var blevet dræbt sammen med Leonidas ved Thermopylæ, men der var andre overlevende fra slaget, som Herodot har kunnet tale med.

Historie er altså født som samtidshistorie, og fortidshistorien vokser kun op i samtidshistoriens fodspor. For at man overhovedet kan skrive

fortidshistorie, kræves det nemlig, at der er andre før en, der har skrevet samtidshistorie. Herodot har nok en række ekskursor tilbage til arkaisk historie, men intet samlet forsøg på at skrive den ældre tids historie. Thukydid nøjes med et tematisk forord på ti sider hvor vi får et kort blik over historiens væsentlige udviklingstræk fra minoisk tid og til Perserkrigene.

Når vi tænker på et historieværk, forstiller vi os en skildring, fra en gang i tidernes morgen og frem til sådan cirka en generation før udgivelsesåret. Altså, forhistorie, historie, og samtidshistorie i samme bog. Det første historieværk i den forstand af ordet blev skrevet af 4. århundredes historikeren Eforos fra Kyme (*FGrHist* 70). Det er tabt, men var i 27 bøger, der dækker perioden fra Heraklidernes hjemkomst (i 1104 f.Kr.) til Filip af Makedoniens belejring af Perinth i 341 f.Kr.

5. Emnet for Herodots *Historie*

Hvad er genstanden for Herodots udforskning? Hvad er det, han har spurgt sine informanter om og videregiver til sine lyttere og læsere? Det er "store og forunderlige bedrifter udført af hellenere og barbarer".

I et forord skal man altid fange sin læsers opmærksomhed og velvilje. Det er vigtigt retorisk fif, som på latin hedder *captatio benevolentiae*. Hvis I om føje år indleder jeres doktordisputats med næsten undskyldende at sige, at den fortrinsvis er et detail-studie, der indgår i et større problemkompleks, så vil hver anden læser gabende lægge bogen fra sig og sige: "Nå, ikke andet!". Hvad I skal skrive i jeres forord er, at jeres bog nok er et detail-studie, men det er en *uundværlig* brik i et stort fascinerende puslespil, og at netop *denne* brik tjener til at bringe klarhed over hele problemkomplekset. For at tricket skal lykkes kræves der naturligvis, at værket lever op til forordet. Og det gjorde Herodots værk.

De store og forunderlige bedrifter, som han fortæller om, er naturligvis slagene ved Marathon, Artemision, Thermopylæ, Salamis og Plataæ. Igen har Herodot sat dagsordenen for hele oldtidens historieskrivning. Den handler fortrinsvis om krigshistorie. Det er ikke populært hos vor tids historikere. Vi vil helst lægge afstand til denne tilgang som en antikveret måde at skrive historie på. Det kan jeg fuldt ud tilslutte mig, men det ændrer ikke ved det faktum, at det var den antikke måde at skrive historie på. Hvis man finder krigshistorie uinteressant, så skal man sælge sin Thukydid, sin Xenophon, sin Polybios, sin Livius, og sin Caesar. Og af Herodot skal man kun beholde de første fire bøger, hvor han som baggrund for Perserkrigene fortæller om, hvordan perserriget opstod og voksede til den stormagt, der ville erobre Hellas i 480 f.Kr. I disse fire bøger er der umistelige skildringer af lande og folk, om byer og templer, og om folkeslagenes sæder og skikke. Her fortæller Herodot om pyramiderne og Babylons templer. Han beretter om den skik, at nogle folkeslag i Nordindien spiser deres afdøde forfædre i stedet for at brænde dem. Han skildrer hvordan babyloniske jomfruer skal sidde foran et tempel og faldbyde sig til den første den bedste, før de kan få lov til at gifte sig. Og han fortæller hvordan skytherne byggede deres huse på pæle ude i søen. Osv.

Hvordan kan det være, at Herodots værk indeholder så meget geografisk og kultursociologisk stof i de første fire bøger, men intet andet end militærhistorie i de fem sidste? Det hænger naturligvis sammen med Herodots publikum, kombineret med hans ønske om at fortælle forunderlige ting. Herodot skrev sit værk for grækere. Men ingen græker ville opleve det som forunderligt og

spændende at læse en beskrivelse af hvordan en græsk bystat var indrettet på Herodots egen tid, eller hvordan folk ofrede til guderne eller be gravede deres døde. Herregud, det vidste jo enhver. Hvorfor høre om det? Nej, når det gjaldt hellenerne, bestod det forunderlige i de store bedrifter som Herodot netop beretter om i sin skildring af slagene ved Thermopylæ og Salamis.

Samfundsbeskrivelse hører derfor kun hjemme i afsnittene om fremmede folk, om barbarerne, ikke i afsnit om hellenerne selv. Og det forklarer det store spring fra Herodots fire første til de fem følgende bøger, og det store spring fra Herodot til Thukydids. I Den Peloponnesiske Krig kæmpede grækere mod grækere. Derfor var der ingen anledning til etnografisk samfundsbeskrivelse, som der var i de af Herodots bøger, der handler om barbarerne. Derfor bliver historien næsten udelukkende krigshistorie. Undtagelsen i Thukydids værk er hans beskrivelse af pesten i Athen i 430 f.Kr. Denne dødelige pest der bortrev måske en tredjedel af Athens befolkning var noget forunderligt, man ikke var vant til. Derfor hører den hjemme i Thukydids skildring, selv om det ikke er krigshistorie. Men den står isoleret i Thukydids værk. Herodots fusion af samfundsbeskrivelse og krigshistorie forsvinder med Thukydids og Xenofon.